

Konkrétní doporučení pro tvorbu znaleckých posudků

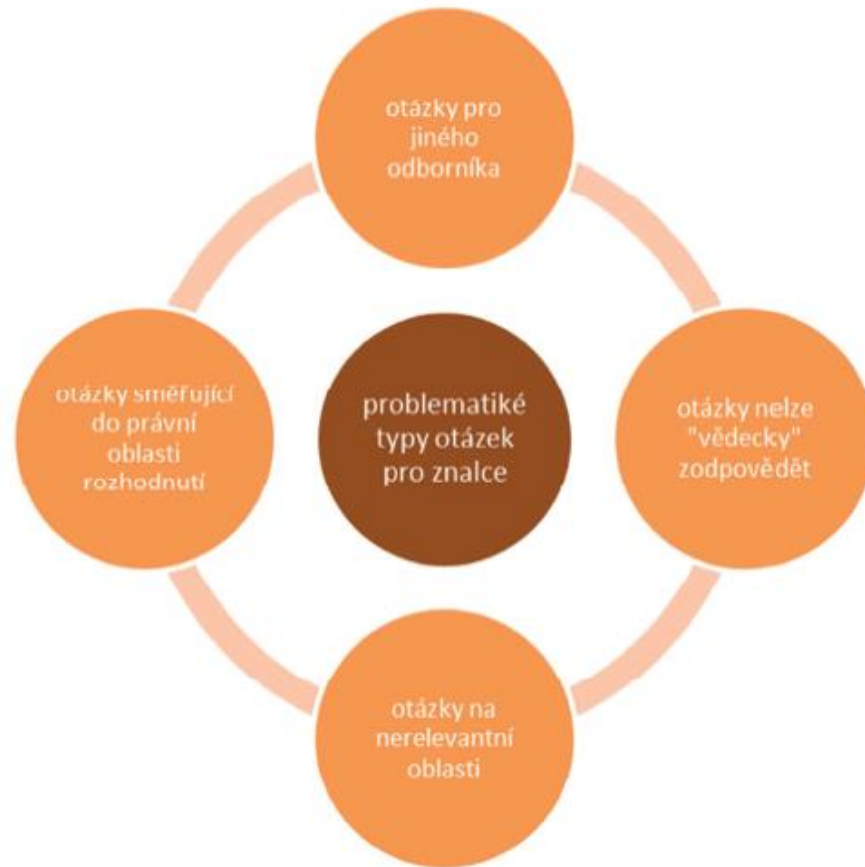
Uvedené standardy jsou primárně o obecných doporučeních a metodologických aspektech znaleckého posuzování. V praxi se pak znalec potýká s řadou konkrétních otázek – jak příslušné standardy naplnit, jaké konkrétní metody zvolit, jak konkrétní zjištění interpretovat. Touto problematikou se zabývá poměrně rozsáhlá odborná literatura.

Konkrétní metodologie posudku by měla být vždy zaměřená na položené otázky. Cokoliv, co znalec řeší iniciativně nad jejich rámec, by mělo být vždy jasně zdůvodněno. Zadávané otázky se obvykle týkají čtyř základních okruhů:

- Rodiče a rodičovské kompetence
- Dítě, jeho názor a přání
- Vztahy dítěte a rodičů
- Závěry a doporučení (doporučení k úpravě péče o dítě)

Zcela samostatným tématem je, jakým způsobem soudy formulují otázky. To je věc, kterou znalec často nemůže ovlivnit a musí se s nimi vyrovnat a zodpovědět je. V oblasti formulace otázek se lze setkat s několika typy problémů:

- 1) **Otázky překračují odborné kompetence psychologa nebo nespádají do oboru psychologie:** v těchto případech je nutné vždy přibrat konzultanta z příslušného oboru nebo soud požádat o jmenování dalšího znalce z příslušného oboru.
- 2) **Otázky nelze při použití obecně akceptovatelných psychologických metod a znalostí zodpovědět:** Jedná se například o typickou otázku „Který z rodičů má lepší výchovné schopnosti“. V odborné literatuře nejsou uvedeny jakékoliv metody ani obecná doporučení, která by umožňovala porovnávat rodičovské kompetence u normálních, sociálně dobře integrovaných osob bez předchozích záznamů o rodičovském selhání. Vytváření hypotéz o tom, kdo je z rodičů lepší pečovatel, bez dostatečného odůvodnění, se znalec dopouští velmi závažného odborného i etického pochybení, které může mít pro dítě i rodiče velmi závažné konsekvence. Výchovné kompetence/schopnosti je nutné posuzovat v kontextu konkrétních informací, které spadají více do oblasti sociálně právní ochrany dětí než klasické psychodiagnostiky. Výchovné kompetence je tedy možné porovnávat pouze tehdy, např. když u jednoho rodiče bylo prokázáno např. používání fyzických trestů, snížená ochota k podpoře dětí s druhým rodičem nebo jiné selhání v rodičovské roli. Výchovné schopnosti samozřejmě mohou ovlivňovat též některé sociálně patologické jevy, některé duševní poruchy atp. Blíže viz model rodičovských kompetencí.

- 3) **Otázky směřují k hodnocené věci nerelevantních oblastí:** Jedná se o obvyklou otázku hodnocení osobnosti. Znalec by se měl zaměřit pouze na hodnocení těch charakteristik, které mají přímý vliv na rodičovské kompetence, a dále uvést, že ostatní zjištění nejsou v dané věci relevantní.
- 4) **Otázky směřují do právní oblasti – posuzování důkazů, činění návrhů pro rozhodnutí apod.:** V oblasti opatrovnických posudků není výjimkou, že je znalec tázán na konkrétní návrh úpravy péče o dítě. Znalec musí vždy jasně deklarovat, že uvádí pouze odborný názor na to, co je z psychologického hlediska pro dítě vhodné jasně deklarovat, že komplexní posouzení situace je otázkou soudu. V civilním řízení by měl též znalec odmítnout požadavky na hodnocení věrohodnosti výpovědi jednotlivých osob.

Dále se budeme zabývat konkrétními problémy v rámci jednotlivých okruhů znaleckého posuzování.

1. Rodiče a rodičovské kompetence

Často pokládané otázky

- Charakterizovat osobnost otce a matky, definovat jejich psychickou kondici a jejich výchovné předpoklady pro výchovu nezletilých dětí.
- Zda je pro nezletilého vhodnější výchova matky či otce.
- Zda některý z rodičů netrpí duševní poruchou, vadou osobnosti nebo nadměrným užíváním alkoholických nápojů (závislosti) nebo omamných prostředků či jedů, které by některému z nich bránilo, aby se podílel na další péči o nezletilé dítě.
- Zda některý z rodičů nemá sklony k agresivitě, páchání násilí.
- Jaké jsou schopnosti a možnosti každého z rodičů pro další výchovu nezletilých, který z nich má lepší výchovné předpoklady.
- Posoudit osobnost nezletilého, matky a otce, výchovné schopnosti matky a otce, jaké jsou osobnostní rysy matky a otce, zda-li se u matky či otce projevují rysy agresivity obecně a zejména pak ve vztahu k nezletilému, zda-li mají rodiče tendenci k fyzickému trestání nezletilého.
- Jak se z výchovného a psychologického hlediska jeví matka a otec. Jaké mají rodiče výchovné předpoklady a schopnosti. Jak vyznívá srovnání výchovných schopností rodičů?
- Popište osobnost rodičů a porovnejte je, zvláště v otázce vhodnosti kontaktu s nezletilým.

Z výše uvedených dotazů, které jsou vybrány z několika usnesení různých soudů, je patrné, že soud se primárně dotazuje na zjištění okolností, které nějakým způsobem interferují s výchovnými kompetencemi rodiče. V této souvislosti je nutné zohlednit několik skutečností:

- Možnost výchovy vlastního dítěte není vázána na specifické osobnostní vlastnosti,
- Většina rodičů před rozvodem nebo obecně rozpadem rodiny vykonává dobře veškeré rodičovské povinnosti a obvykle o nich není pochyb,
- Není proto důvodné posuzovat a popisovat osobnostní vlastnosti rodičů, jestliže o nich nejsou konkrétní pochyby,
- Psychodiagnostické metody lze použít pouze za účelem vyloučení duševních poruch nebo specifické osobnostní patologie,
- Výchovné kompetence se týkají především specifických dovedností a odpovědností, které dle odborné literatury nemají žádnou souvislosti s konkrétními osobnostními vlastnostmi,

- Dítě potřebuje zažívat rodiče takového, jaký je, nikoliv pouze takového, kterého psycholog sezná vhodným,
- Výchovné kompetence je nutné posuzovat především na základě dosavadní historie a v kontextu konkrétního modelu rodičovských kompetencí (viz např. Cox, Bentovim, 2000)
- V případě, že znalec zjistí konkrétní faktory, které snižují výchovné kompetence rodiče, je nutné je řádně popsat a doložit relevantní odbornou literaturou.

Otázka posuzování rodičovských kompetencí představuje specifickou oblast, které překračuje prostor této kapitoly. Je nutné pouze zdůraznit, že rodičovské kompetence by měly být posuzovány na základě konkrétního teoretického modelu. V oblasti moderní forenzní psychologie a obecně sociálně právní ochrany dětí se velmi často používá „Rámcová hodnocení dětí a jejich rodin“ dle Coxe a Bentovima (viz uvedené schéma). Jedná se o komplexní model, který umožňuje komplexní zhodnocení celé situace dítěte, nebo pouze fokusované hodnocení rodičovských kompetencí.

Při posuzování otázek vztahujících se k rodičům by měl znalec mít vždy na mysli, že má posuzovat pouze otázky a oblasti, které se přímo vztahují k výchově dětí. Detailní popisy osobnostních charakteristik a vlastností jsou často zcela nerelevantní a mohou i zásadním způsobem posuzované rodiče **znevýhodnit nebo dokonce stigmatizovat**.

Jestli se znalec rozhodne pro použití osobnostních testů, aby vyloučil eventuální případnou osobnostní patologii, která by mohla ovlivňovat výchovné kompetence rodiče (což lze dle odborné literatury zcela akceptovat), měl by volit metody relevantní, a své nálezy o osobnosti rodiče udržet pouze v relevantním konceptu:

Osobnostní charakteristiky posuzovaného/posuzované nejsou dle dostupné odborné literatury v rozporu s výchovou vlastních nezletilých dětí. V oblasti výchovných kompetencí rodiče neshledávám faktory, které by je forenzně podstatným způsobem narušovaly.

Takováto formulace se v kontextu obvyklých košatých popisů osobnosti může zdát velmi strohá, nicméně je plně informativní, formulovaná jako hypotéza, kterou lze ověřit a posuzované rodiče žádným způsobem nestigmatizuje ani neznevýhodňuje. V případě, kdy psycholog zjistí některé osobnostní charakteristiky, které ovlivňují výchovné kompetence, je nutné jasně je popsat a dále uvést, že nálezy lze doložit odbornou literaturou:

Psychologickým/psychiatrickým vyšetřením zjišťujeme symptomy odpovídající hraniční poruše osobnosti, tento nálezy je potvrzen i v dostupné zdravotnické dokumentaci. Dále prokazujeme dlouhodobé zneužívání alkoholu, v jehož důsledku posuzovaná již opakovaně ztratila práci. Posuzovaná není aktuálně ochotna podrobit se protialkoholní léčbě. Uvedená porucha osobnosti, dlouhodobé zneužívání alkoholu s konkrétními dopady na sociální adaptaci a neochota k řešení svého zdravotního stavu (závislosti na alkoholu jsou v odborné literatuře popsány jako významné rizikové faktory, které závažným způsobem ovlivňují výchovné schopnosti rodiče. Výchovné kompetence matky proto v této souvislosti hodnotíme jako forenzně podstatně snížené.

Při posuzování rodičů v opatrovnických sporech je tedy nutné primárně vycházet z informací o tom, zda před rozvodem/rozpadem rodiny rodič své výchovné povinnosti plnil žádným způsobem, pakliže ano, je vysoká pravděpodobnost, že i jeho výchovné kompetence budou minimálně přijatelné i v situaci znaleckého posouzení. Znalec při tvorbě posudku musí jasně rozlišovat, které informace mají k dané věci relevanci, které nikoliv, a které eventuálně mohou posuzované rodině znevýhodnit nebo v krajním

případě poškodit. Při posuzování rodičovských kompetencí je též nutné si uvědomit, že se primárně nejedná o psychologický konstrukt, ale konstrukt spadající více do oblasti sociálně právní ochrany dětí.

2. Dítě, jeho názor a přání

Často pokládané otázky

- Posoudit osobnost nezletilého, jeho vývoj a psychický stav, jeho vztah ke každému z rodičů.
- Získejte vyjádření nezletilého k úpravě poměrů/aktuální situaci, zjistěte jeho přání.
- Zjistěte, zda je dítě týráno nebo zanedbáváno.

Samostatnou oblastí v opatrovnických sporech je posuzování dítěte. Psychologické vyšetření dítěte vy mělo být vždy minimálně zatěžující a zaměřené bez výhrady na dotazované oblasti a předmět posouzení. Pakliže si například soud přeje zjistit pouze názor a přání dítěte, je obvykle irelevantní rozsáhle testovat jeho intelekt a osobnost (to může být předmětné pouze v odůvodněných případech). Jádrem znaleckého posuzování dítěte je především zjištění **názoru a přání dítěte v dané situaci**.

Komplexnější vyšetření psychického a vývojového stavu dítěte může být důležité v situacích, kdy je podezření, že daná situace má na dítě negativní vliv a je třeba činit opatření, která by vedla k jeho nápravě.

Je též nutné zdůraznit, že názor a přání dítěte se zjišťuje věku odpovídajícím rozhovorem. Použití různých projektivních technik v případě dětí může být určitým doplňkem, nelze z něho ovšem vyvozovat jakékoliv závěry o tom, co si dítě přeje nebo co si dítě myslí. Velmi důležité je, aby dítě bylo přiměřeně věku o vyšetření a jeho průběhu informováno.

V některých případech může být znalec dotazován na otázky, zda je s dítětem nevhodně zacházeno. Zde je nutné, aby znalec uvedl, že tyto otázky nelze zodpovědět psychologickými metodami. Znalec psycholog může zjistit, co dítě v určitých skutečnostech říká, může též zjistit eventuální projevy traumatizace nebo jiných psychických dopadů, ale nemůže se vyjádřit k právní kategorii.

V případě zjišťování názoru dítěte je nutné si uvědomit a dítě informovat o tom, že je důležité, aby se k situaci vyjadřovalo, nicméně jeho vyjádření ho nečiní zodpovědným za finální rozhodnutí, které bez výhrady náleží soudu a pro který je vyjádření dítěte pouze jednou z informací.

3. Vztahy dítěte a rodičů

Často pokládané otázky

- Zda dochází k ovlivňování dítěte rodiči, či členy jejich rodin.
- Zda a jak vede každý z rodičů k úctě a lásce druhému z nich. Ovlivňuje snad některý z rodičů negativně pro svému rodičovskému partnerovi?
- Jaké vztahy mají děti ke svým rodičům, tj. k otci a k matce. Jak se tyto vztahy jeví při vzájemném porovnání?

Otázky v této oblasti obvykle směřují k hodnocení 1) vztahů dítěte k rodiči a naopak a 2) k hodnocení otázky, zda je dítě jedním z rodičů (nebo jinou osobou) naváděno proti druhému rodiči (nebo jiné osobě).

Hodnocení vztahu dítěte k rodiči lze provést v zásadě pouze při hodnocení reálné interakce. Samozřejmě je nutné zjistit, co dítě o vztahu říká, nicméně dále musí být poskytnut prostor, aby bylo možné hodnotit vztah dítěte a rodiče ve vzájemné interakci. Pakliže toto není možné, je nutné, aby znalec jasně uvedl, že objektivní hodnocení vztahu není možné a lze pouze uvést to, co dítě o vztahu říká. Je vhodné, když hodnocení interakce dítěte s rodičem probíhá ve strukturované (např. společný úkol), ale i nestrukturované (např. volná hra) situaci. Znalec se při hodnocení této interakce a tedy i vztahů mezi rodičem a dítětem drží popisné roviny a v případě, že určité projevy interpretuje, drží se opět věcné roviny a nevnáší do interpretace své předsudky a osobní názory.

Posouzení otázky, zda je dítě naváděno, je obvykle velmi složité. V některých případech toto dítě přímo uvede: „Táta o mém často říká, že nás opustila a nechová se k nám hezky.“, „Maminka mi řekla, že k vám jdeme proto, abych vám pověděla, jak je táta zlej a špatnej na maminku.“ V podobných případech lze mluvit i o možnosti přímého ovlivňování dítěte. Velmi často ovšem přímé informace o tomto nezjistíme. Dítě je však přesto postojově vyhraněno: „Táta je zlej a špatnej, nechci k němu, ale nevím proč.“ V řadě podobných situací nemusí docházet k přímému ovlivňování, ale dítě spontánně a neuvědomovaně přijímá názory a postoje rodiče, se kterým tráví více času. V tomto případě je důležité, aby znalec uvedl, že se nemusí jednat o situaci přímého ovlivňování, ale o přirozenou identifikaci dítěte s rodičem.

K hodnocení vztahů mezi dítětem a rodičem musí znalec přistupovat vždy s maximální pozorností a odpovědností a výhradně na základě osobního kontaktu. Hodnocení vztahů bez možnosti pozorování reálné interakce je odborně a eticky neakceptovatelné.

4. Závěry a doporučení

Často pokládané otázky

- Jaké je z pohledu psychologie vhodné uspořádání péče o dítě?
- Pokud by byly děti svěřeny do střídavé péče, jaký interval střídání by byl namístě?
- Pokud by nebyl shledán důvod pro změnu péče, zda je namístě nově upravit styk otce s dětmi a pokud ano, v jakém rozsahu?
- Zda v důsledku zjištěných skutečností, je namístě změna výchovy nezletilých, tedy jejich svěření do péče střídavé, namísto současného uspořádání, kdy jsou děti svěřeny do péče matky?
- Posoudit vhodnost svěření nezletilého do výchovy matky či otce nebo do střídavé péče, posoudit vhodnosti rozsahu styku nezletilého s tím z rodičů, do jehož péče nebyl svěřen.
- Lze si v daném případě představit, že střídavá výchova by byla v nejlepším zájmu dětí, anebo by zájem dětí vyžadoval jiné řešení, v tom případě uveďte, jaké.
- Vyjádřit se k vhodnému návrhu otce na střídavou výchovu obou nezletilých dětí, případně navrhnout, jak jinak by měla být výchova nezletilých dětí dle znalce soudem upravena.

Velkou otázkou, a to i v zahraniční odborné literatuře, je to, zda by měl znalec činit jakékoliv návrhy směrem k úpravě péče. Některé skupiny odborníků, ale i laiků uvádějí, že znalci psychologové by měli pouze popisovat situaci a rozhodnutí o úpravě péče ponechat soudu. Nečinit tedy jakákoliv doporučení. S tím ovšem nelze jednoznačně souhlasit. Jestliže předmětem znaleckého posudku má být příspěvek ke zhodnocení nejlepšího zájmu dítěte v dané situaci, je nezbytně nutné, aby znalec poskytl expertízu k otázce, jaké úprava péče by pro dítě byla z psychologického hlediska vhodná. Soud pak tuto

může vzít v úvahu při komplexní úvahu o faktické úpravě péče. Toto já názor, na kterém se shodně většina odborníků v dané oblasti (viz např. Ackerman, 2006, Millar, 2009, Galatzer-Levy a kol., 2009).

Je ovšem nezbytně nutné, aby doporučení znalce vycházela z obecně přijímaných teorií a v případě, že je to možné, i konkrétních odborných studií nebo textů, které empiricky prokazují vhodnost navrhovaného řešení.

Právě proto, že závěry a doporučení představují v oblasti znaleckých posudků předmět největších dohadů a sporů – a to i v rámci odborné veřejnosti, je nutné vycházet z jasných, odborně, ale i lidsky obhajitelných stanovisek. Je mimo možnosti této kapitoly diskutovat o vhodnosti a dopadech jednotlivých forem péče. Znalec se při tvorbě závěrů znaleckého posudku musí uvědomovat, že uváděná doporučení se mohou stát podkladem pro rozhodnutí soudu a tedy i ovlivnění lidských životů. Daná doporučení je nutné tedy korigovat nejen s ohledem na konkrétní odborné studie, ale též širší společenský a lidskoprávní kontext.

Jestliže nahlédneme do odborné literatury, která řeší „vědecké základy“ úpravy péče o dítě (viz např. Galatzer-Levy a kol., 2009), lze napříč různými studii najít některé styčné body:

- Rozvod jako takový má na vývoj dítěte negativní vliv v aktuální situaci i vývojové perspektivě.
- Budoucí vývoj dítěte v postrozvodové situaci neovlivňuje primárně forma péče, ale kvalita mezilidských vztahů mezi rodiči, dítě trpí především v důsledku intenzity sporu mezi rodiči.
- Doporučení pro postrozvodové uspořádání musí proto primárně akcentovat mezilidské vztahy a jejich rozvoj, protože mezi nejzávažnější následky rozpadů rodiny patří závažně a dlouhodobě narušený vztah k jednomu z rodičů.
- Primární doporučení by měla proto vždy směřovat k podpoře úpravy péče, která umožní dítěti pokračovat v možnosti rozvíjet si vztah k oběma rodičům ekvivalentním nebo ekvivalentu blížícím se způsobem.
- Obecně lze konstatovat, že navrhovaná doporučení by měla vycházet z axiomu, že mezilidské vztahy jsou vždy na prvním místě.

Při formulaci psychologických doporučení pro úpravu péče je nutné, aby je znalec stavěl na konkrétních empirických a teoretických základech, ale také to, aby soudy nepřenášely na znalce odpovědnost konkrétní rozhodování, a znalci ve svých odpovědích jasně vymezili planost svých návrhů.

Závěry

Znalecká činnost v oblasti psychologie je mimořádně náročnou a společensky velmi odpovědnou činností. Psychologové znalci by k těmto úkolům měli přistupovat s maximální odbornou přípravou, profesní i osobní odpovědností. Cílem znaleckého posudku je primárně poskytnout psychologickou podporu při zjišťování nejlepšího zájmu dítěte, paralelně je ovšem důležité, aby závěry a doporučení směřovaly k podpoře spolupráce a harmonizace vztahů a pokud možno omezovaly možnosti rivalit mezi rodiči, k čemuž může dojít například při detailních nerelevantních popisech osobnosti, vytváření neodůvodněných nerovných hodnocení, která nejsou dostatečně odborně zdůvodněná atp.

Znalecká činnost v oboru psychologie je v současné době předmětem výrazné kritiky, velmi často zcela oprávněné. Znalecké posudky jsou velmi často podávány pouze v proudu letité zaběhlé praxe, která vůbec nezohledňuje posun v oblasti metodologie, nových empirických zjištění, ani změn v teoretických a lidskoprávních přístupech řešené problematiky.

Znaleckou činnost v této oblasti je proto nezbytně nutné kultivovat. To především z důvodů jejich společenské závažnosti, ale také proto, aby psychologie nebyla vnímaná jako vágní věda, která je založena na osobních názorech psychologů, které jsou často zcela v kontradikci s názorem jiných odborníků.

Je zcela pochopitelné a samozřejmé, že každý psycholog znalec má své osobní názory, postoje a zkušenosti, které nemusí být nezbytně v souladu s empirickými studiiemi nebo změnami v teoretických východiscích. V rámci znaleckých posudků je však nutné tyto jasně odlišit, aby si uživatel znaleckého posudku mohl vybrat, zda bude akcentovat doporučení postavená na odborných studiích nebo konkrétní zkušenosti posuzujícího odborníka.

Autor si je vědom, že znalecká činnost v oblasti úpravy péče o dítě je přespříliš složitá, než aby bylo možné ji regulovat prostou aplikací konkrétních standardů, je také samozřejmé, že pakliže se standardy mají stát obecně akceptovanými, musí projít odbornou diskusí v širší odborné veřejnosti i v rámci odborných společností. Uvedený příspěvek je pokusem o vytvoření platformy pro další diskusi a kultivaci znalecké činnosti v oboru psychologie.

Zdroj: Doc. PhDr. et PhDr. Radek Ptáček, Ph.D. Psychiatrická klinika 1. LF a VFN v Praze